

SƏYYAD ESKANLOU

*AMEA Z.Bünyadov adına "Şərquənaslıq" institunun dissertantı
Islamic Azad University, Parsabad Moghan Branch. Iran
Email: seskanlo@yahoo.com*

İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ MƏRKƏZİ ASİYADA GEOPOLİTİK TƏHLÜKƏSİZLİYİ

Açar sözlər : İran – Mərkəzi Asiya – Regional və Global güclər – Təhlükəsizlik

Ключевые слова: Центральная Азия - Региональные и Глобальные
силы, Безопасность

Keywords : Iran – Central Asia – Regional and Global Powers – Security
Iran və mərkəzi Asiya

SSRI-nin dağılmasından sonra Mərkəzi Asiya özünün, geostrateji və geopolitik baxımdan yenidən formalaşması, bölgədə beş yeni dövlətin meydana gəlməsi, sahib olduğu enerji qaynaqları və Asiyanın əhəmiyyətli keçid nöqtələriylə dünyanın ən strateji bölgəsinə zəvirlənmişdir. Bu dövrdə İran, Mərkəzi Asiyada yaranan yeni geopolitik mühitin çox kövrək olduğunu düşünür, bölgədə siyasi, ictimai və təhlükəsizlik baxımından sabitliyin, istər bölgə ölkələri istərsə də öz mənfəətləri üçün həyati əhəmiyyət daşıdığına inanırdı. Mərkəzi Asiya dövlətlərinin zəngin neft və təbii qaz ehtiyatlarına malik olması dünyanın bu regiona yunəlməsinə səbəb olmuşdur. İranın Mərkəzi Asiyaya yönəlik siyasətlərinə təsir edən və strateji hesablarına istiqamət verən faktorların bəşində buçğəylə əlaqədar digər güclərin siyasətləri və strateji maraqları da gəlməkdədir. ABŞ, Rusiya, Türkiyə, AB və Çinin Mərkəzi Asiyaya yönəlik iqtisadi, enerji və mədəni siyasətlərini yaxından izləyən Tehran rəsmiləri, regional və global güclərin siyasətlərini diqqətə alaraq regional yanaşmasını müəyyən edir və Mərkəzi Asiya ölkələriylə bütün sahələrdə əlaqələri inkişaf etdirməkdə maraqlıdır.

1991-ci ildə Sovetlər Birliyinin dağılmasından dərhal sonra Mərkəzi Asiyada Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan və Tacikistandan ibarət 5 müstəqil ölkə yarandı. Bu ölkələr, qonşu ölkələrin xüsusilə də qərbin böyük ölçüdə diqqətini çəkmişdir. İranın şimal geopolitikasında yaranan böyük dəyişmə, Tehran rəsmilərini, təhlükəsizlik siyasətlərini nəzərdən keçirməyə vadar etdi. Bu dövrdə İran, Mərkəzi Asiyada yaranan yeni geopolitik mühitin çox kövrək olduğunu düşünür, bölgədə siyasi, ictimai və təhlükəsizlik baxımından sabitliyin, istər bölgə ölkələri istərsə də öz mənfəətləri üçün həyati əhəmiyyət daşıdığına inanırdı. İran rəsmiləri qərb və cənub sərhədlərində yaşanan hərbi aktivliyi böyük təhdid hesab etməklə yanaşı eyni zamanda Mərkəzi Asiyanın yeni dövlətlərinin də şimalda yeni təhlükəsizlik təhdidi meydana gətirməməsi üçün səy göstərmişdir. Tehran rəsmiləri, Mərkəzi Asiyanın yeni respublikalarında yaşanan qarışıqlıqlar və gərginliklər çərçivəsində geopolitikanın gətirdiyi üstünlüklərlə barışdırıcı bir mövqə sərgiləməyə başladı. Xüsusilə də Tacikistanda yaşanan qarışıqlıqda Rusiya və BMT ilə əməkdaşlıq çərçivəsində sülh və sabitliyin təmin edilməsi üçün çalışan İran, Mərkəzi Asiyadakı ilk əhəmiyyətli imtahanından layiqli çıxmıyordur [İs. 227].

İranın Mərkəzi Asiyaya yönəlik priorite təhlükəsizlik strategiyalarından biri də, bu bölgədə yaranan nüfuz boşlupundan faydalanaraq bölgədə nüfuzunu artırmaq niyyətində olan güclərin pasifizə edilməsidir. Çünki İran, şimalında yaranan yeni geopolitik mühitin xarici

güclərin bölgəyə yerləşməsinə zəmin hazırlayacaq potensialı oldupunu görmüş və şimal istiqamətli yeni təhdid mühitinin meydana gələ biləcəyini qaypı ilə qarşılamıyordur. Bu həssas məqamda regional təhlükəsizlik əməkdaşlığı un plana zıxaran və milli mənafeələrini Mərkəzi Asiya ölkələrinin mənafeələrinə inteqrasiya etməyə çalışan Tehran hakimiyyəti, geopolitik üstünlüklərlə yanaşı regional ortaq mədəni və tarixi köklərindən istifadə edərək, iqtisadi və siyasi əlaqələrini inkişaf etdirmə istiqaməti götürmüşdür.

SSRI- nin dağılmasından az sonra yəni 1992-ci ildə İranın şərq sərhədlərində, Əfqanıstanda daxili müharibə, Mərkəzi Asiyada qarışıqlıqlar və müxtəlif güclərin nüfuz mübarizələri aparmaları regional və qlobal güclər tərəfindən Tehranın mənafeələr yolunda bir maneə görülməsi ilə sonuclanmışdır. Bu illərdə Türkiyə və Pakistan kimi regional güclər də İrana qarşı mövqeyini dəyişdirmiş, ABŞ ilə strateji əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və regional mənafeələrinin bu strateji əməkdaşlıqla uzlaşmasına çalışırmıyolar. Tehran, bu illər ərzində həm sərhədləri daxilində və həm də regional türk respublikalarının pantürkizm siyasətini özü üçün böyük bir təhdid hesab etmişdir. [2. s 168].

11 Sentyabr hadisələrindən sonra bütün dünyada oldupu kimi bölgədə də böyük bir dəyişmə yaşanmışdır. ABŞ, Əfqanıstanın ardından Mərkəzi Asiyada da müxtəlif əsaslarla hərbi varlığını gücləndirməyə çalışdı bu dövrdə, İran digər tərəfdən Rusiya və Çin kimi regional güclər, ABİO-ı bölgədən zıxartmaq istiqamətində strateji tərəfdaşa çevrilmişlər. 11 Sentyabr hadisələri, qlobal səviyyədə bir çox təsirə sahib olmasına baxmayaraq bu hadisənin ən böyük təsiri, Mərkəzi Asiyada reallaşmışdır. ABİOın regional varlığının təhdidlərini Rusiya vasitəsi ilə minimuma endirməyə çalışan Tehran eyni zamanda Mərkəzi Asiyada müstəqil siyasət yürütməyə cəhd göstərmişdir. Xüsusilə də ortaq dil və mədəniyyət baplarının oldupu Tacikistan mövzusunda İran daha da aktiv siyasət yürütməyə çalışır.

Tehran rəsmiləri, hər hansı bir regional ya da beynəlxalq təhlükəsizlik çətininə sahib olmayan bir ölkə oldupu üçün özünü hər hansı bir təhlükəsizlik çətiri altına almama çalışmaqdadır. ECO çərçivəsində regional təhlükəsizlik qurumuna üzv olmama cəhd göstərsədə buna nail ola bilməyib. İran, Mərkəzi Asiya təhlükəsizlik siyasətlərində Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı (ŞƏT) önə zıxmaqdadır. Məşahidəçi statusuyla təşkilatda iştirak edən İran, ŞƏT üzvlüyüylə özünün təhlükəsizlik probleminin həll edilməsinə nail olmaq istəyir. [3. s161-162].

Mərkəzi Asiyanın, İran xarici siyasəti və təhlükəsizlik tarazlıqları baxımından ayrı bir yeri oldupu görülməkdədir. Çünki, az qala ABŞ tərəfindən dörd bir tərəfdən əhatə edilən İranın tək əhatə edilməmiş bölgəsi Mərkəzi Asiyadır.

İrana qonşu ölkələrin hamısı bir şəkildə regional və beynəlxalq səviyyədə təhlükəsizlik baxımından bir qoruma çətiri altına girmişdir. İran bu baxımdan özünü bölgəsində tək hiss etməkdə və zıxıno nöqtəsi olaraq da təhlükəsizlik və iqtisadi oxlu bölgənin ən böyük təşkilatı olaraq Mərkəzi Asiya üzərindən şəkillənən ŞƏT-i görməkdədir.

İranın Mərkəzi Asiyaya yönəlik siyasətlərinə təsir edən və strateji hesablarına istiqamət verən faktorların barıında, bölgəylə əlaqədar digər güclərin siyasətləri və strateji hesabları da gəlməkdədir.

ABŞ, Rusiya, Türkiyə, AB və Çinin Mərkəzi Asiyaya istiqamətli iqtisadiyyat, enerji və mədəniyyət siyasətlərini yaxından izləyən Tehran rəsmiləri, regional və qlobal güclərin siyasətlərinə görə regional yaşamasını təyin etməkdədir.

SSRI-in dağılmasının ardından Mərkəzi Asiya geostrateji və geopolitik baxımdan yenidən qurulmuşması, bölgədə beş yeni dövlətin qurulması, sahib oldupu enerji qaynaqları və Asiyanın əhəmiyyətli keçid nöqtələriylə dünyanın ən strateji bölgəsinə çevrilmişdir. Regional və qlobal aktyorların güc mübarizəsinə səhnə olan Mərkəzi Asiyada

ABŞ üzvlüyündə fiziki varlığıyla birbaşa, Türkiyə və Pakistan kimi regional güclər vasitəsilə də bilvasitə olaraq bölgədəki mənfəətlərini təmin edə bilən ən əhəmiyyətli qlobal gücdür.

ABŞ, 1979-cı ildə Sovetlərə qarşı Əfqan mücahidləri dəstəkləyərək bilvasitə şəkildə 90-cı illərdə SSRI-nin dağılmasından sonra Mərkəzi Asiyaya yönəlik siyasətlərlə doprudan müdaxilə etməyə başlamışdır. Daha sonralar Mərkəzi Asiya ölkələrinin, NATO-nun Bəriyü Bəyın Ortaqlıq proqramına qatılması, bölgədəki hidrokarbon ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxması Bəyın ABŞ şirkətlərinin bölgədəki fəaliyyətləri, SSRI-dən qalan kütləvi qırpın silahlarının bu bölgədən, ABİO-ın qarşı oldupu ölkələrə və terror təşkilatlarına köçürülməməsi, bölgənin narkotik əsası olmaması və bölgənin sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçməsi kimi hədəflər, zamanla Vaşinqton rəhbərliyinin Mərkəzi Asiya siyasətlərinin ana xəttlərini meydana gətirmişdir.

Mərkəzi Asiya üçün ən əhəmiyyətli regional aktyorlardan biri də Rusiyadır. Rusiya, SSRI -nin dağılmasının siyasi şokunu yavaş yavaş bəzərindən ataraq, 1993-cü ildə təkrar bölgəni maraq sahəsinə çevirmiş və bölgənin enerji qaynaqları bəzərindəki təsirliyini artırma yoluna keçmişdir. Son illərdə qlobal aktyor olaraq qarşıımıza çıxan Çin də, Mərkəzi Asiyanın ən əhəmiyyətli aktyorlarından biri olaraq qəbul edilməkdədir.

1991-ci ildə SSRI və Çin arasında Mərkəzi Asiyada üç yeni sərhəd dövlətinin meydana gəlməsi və beynəlxalq sistemə daxil olmasıyla Pekin rəhbərliyi hərəkətə keçmiş və Mərkəzi Asiyaya istiqamətli strateji hesablar etməyə başlamışdır. Çin, sərhədlərinin təhlükəsizliyi, Mərkəzi Asiya enerji qaynaqlarına və yeraltı zənginliklərinə daxil olma imkanlarının təmin edilməsi üçün siyasətlər inkişaf etdirmişdir. Bu çərçivədə enerji nəql xəttlərinin quru, hava və dəmiryolu təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, Pekinin fokuslandırı mövzular olmuşdur. Xüsusilə də NATO-nun 2002-ci ildə Praga zirvəsində, Mərkəzi Asiyanın NATO üçün bölgə xarici görülmədiyinin elan edilməsi və ABİO-ın 11 Sentyabr hadisələri ardından Mərkəzi Asiyada hərbi varlığını artırma səyləri, Çini bir çox baxımdan ciddi narahat etmiş və Pekin rəhbərliyi, Mərkəzi Asiya ilə əlaqədar strateji hədəflərini gücləndirmə yoluna getmişdir. Enerji qaynaqlarına olan ehtiyacı, qlobal güc olma səyləriylə AB də, Mərkəzi Asiyada varlıq göstərməyə çalışıan bir aktyor hesab edilməkdədir. Daha çox ABŞ ilə mənafeələrini inteqrə etməyi hədəfləyən və regional aktyorlara yaxınlaşaraq Mərkəzi Asiyada siyasət çıxarmaq istəyən AB, xüsusilə də enerji nəql xəttləri və bölgənin enerji qaynaqlarının qərbə tranziti, demokratikləşmə və liberal iqtisadiyyat modelinə apırılıq verilməsi, bölgə ölkələrinə iqtisadi islahat, dövlətləşmə və xarici sərmayəçini təşviq etmə mövzularında maddi və texniki kömək təmin edilməsiylə maraqlanmaqdadır. [4. s212-225].

İrannın orta Aasiya ölkələri ilə ikili əlaqələri 1991-cü ildə SSRI-nin dağılması və Mərkəzi Asiyada yeni respublikaların qurulmasıyla birlikdə İran, aktiv bir şəkildə bölgədə yeni ibarət olan siyasi coprafiyaya yönəlmiş və buradakı yeni dövlətlərlə əlaqələri inkişaf etdirməyə başlamışdır.

9 Sentyabr 1991- də müstəqilliyinin ardından müxtəlif daxili və xarici faktorlarla vətəndaş müharibəsinə qarşı qalan Tacikistan Mərkəzi Asiya dövlətləri arasında dil və mədəni elementlər baxımından İrana yaxın bir ölkədir.

İran, Tacikistan və Əfqanıstan arasında yaradılan Fars Dilli ölkələr birliyi daxilində, bu ölkələrin ən böyüyü və ən inkişaf etmiş olaraq İran, infrastruktur fəaliyyətlərindən, yol, su anbarı, stansiya istehsalına, elektrik şəbəkələrinin bir-birinə baplanması, mədəni və ədəbi fəaliyyətlərdən kino, televiziya və ünsiyyət texnologiyalarına qədər bir çox sahədə Tacikistan ilə əlaqələr yaratmışdır. Tacikistan ilə quru və dəmiryolu nəqliyyatı mövzusunda həyati əhəmiyyətə sahib Əfqanıstan da, İrannın Mərkəzi Asiya və xüsusilə də Tacikistana istiqamətli siyasətlərinin təməl ölkələrindən biridir. İrannın Fars dili və mədəniyyəti işləri oxunda əlaqələri

SSRI dövründə də davam edən Tacikistanda, son 20 il ərzində hissələrin bu nöqtəyə gəlməsi dəfşündürücüdür.

1996-97 illərdə Tacikistan prezident Rəhmanın Tehran ziyarəti və iki ölkə arasında mədəni, iqtisadi və müdafiə etmə kimi bir çox sahədə əməkdaşlıq protokollarının imzalanması, Tacik müxaliflər və Duşənbə hökumət nümayəndələrinin BMT yoxlamasında Tehranda bir araya gəlməsi kimi cəhdlərlə azıldı. Xüsusilə də 2002-ci ildə iki ölkə arasında əhatəli əməkdaşlıq protokollarının imzalanmasıyla siyasi, ictimai, mədəni və iqtisadi əlaqələr sürətlə inkişaf etdi [5. s 1]. İran, Tacikistan və Əfqanıstan respublika bərosularının Fars dilli ölkələr birliyi meydana gəlməsi daxilində Kabul, Düşənbə və Tehranda dəfəllərlə bir araya gəlmələri də ikili və çox tərəfli əlaqələrin inkişafına zəmin hazırlamaqdadır. Üç ölkə arasında quru və dəmiryolu əlaqəsi yanında elektrik şəbəkələrinin də bir-birinə baplanması, ortağ TV, radio və mətbuat-nəşr fəaliyyətlərinin yaradılması, təhsil sahəsində ortağ tədris planı işləri kimi bir çox sahədə əməkdaşlıqı ehtiva edən layihələrin həyata keçirilməsiylə iqtisadi, ticari və mədəni inteqrasiya işləri davam etməkdədir. [6:85/10/07]

İran ayrıca, Tacikistanda istehsalını boynuna götürdüyü və sərmayə qoyduru "Seng Tudeh 2" su anbarı istehsalı kimi böyük proyektlərlə bir tərəfdən Tacikistanda mühəndislik xidmətləri sektoruna geniş iş imkanları hazırlayarkən, digər tərəfdən bu cür proyektlərlə Mərkəzi Asiya ölkələrinə də mühəndislik xidmətlərini satırua zıxarmapə çalırumaqdadır. İran, saplamlıq sahəsində də Tacikistanda fəaliyyət göstərən ən əhəmiyyətli ölkədir. Düşənbədə istehsalını tamamladıru "Ürək İxtisas Xəstəxanası", Tacikistanın ən yaxıru xəstəxanalarından biri olaraq qəbul edilməkdədir. [7:86/11/06].

İrənin 31 Avqust 1991-ci ildə müstəqilliyinə qovuşan Özbəkistanı rəsmi olaraq tanıması və iki ölkə əlaqələrinin başlaması, bu ölkənin müstəqilliyinin elanından bir il sonrasında reallaşmıru. Bu dövrdə islamzıların, Özbəkistanla sərhəd Tacikistanda əhəmiyyətli müvəffəqiyyətlər əldə etməsi və Özbəkistanın digər bir sərhədi olan Əfqanıstanda yaşanan inkişafardan dərin təhlükəsizlik qayıruı yaşayan Daşkənd rəhbərliyi, ABŞdan da aldıru dəstəklə ola bildiyincə Tehrandan uzaqlaşmapə çalıru. İki ölkə əlaqələrindəki bu dövrdə yaşanan soyuqlupun ən aşkar göstəricisi, ABŞ Kongresinin 1995-ci ildə İran əleyhdarı sanksiya qərarının Mərkəzi Asiya ölkələri içində, yalnız Özbəkistan tərəfindən rəsmi olaraq qəbul edilmiş olmasıdır. İki ölkə arasında soyuq və təmkinli yanışmaların hakim olduru məhdud əlaqələrin dönüş nöqtəsi, 2003-cü ildə İslam Kərimovun Tehran səfəridir. Kərimov bu səfərdə, İrənin üst səviyyə səlahiyyətliləriylə bir araya gəlmiş və iki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində görüşlərin keçirilmə labüdlüyünü ifadə etmişdir. [8: 2/03/29].

Son illərdə iki ölkə arasında ticari, iqtisadi və maliyyə əlaqələrin artmaqda olduru müşahidə edilməkdədir. İki ölkə arasında xüsusilə ölkələrin geopolitik quruluşundan qaynaqlanan nəqliyyat sektorunun əhəmiyyəti əlaqələrin inkişafına zəmin hazırlamaqdadır. [9 s 1].

İran və Özbəkistan, ŞƏT və ECO üzvü iki ölkə olaraq da bu təşkilatların vasitəsilə əlaqələr təsis etməyə çalırumaqdadır.

27 Oktyabr 1991-ci ildə müstəqilliyini elan edən Türkmənistanı ilk tanıyan ölkələrdən biri də İrandır. Aızıq dənizlərə birbaşa nəqliyyat imkanı olmayan və İran ilə sərhədləri 1200 kmdən artıq olan Türkmənistan, İrənin Mərkəzi Asiya ölkələrinə azılan tək qapısı olduru kimi, İrənin ən əhəmiyyətli strateji ortapıdır.

İran, neftayırma zavodu, yol, istehsal, stansiya, nəqliyyat, enerji boru xəttlərindən tutmuş elektrik xəttləri sərmayələrinə qədər bir çox sahədə Aşqabad hökumətiylə əməkdaşlıq

etməkdədir. İran və Türkmənistan arasındakı əlaqələrin ən həssas və ciddi oldupu sahələrdən biri, təbii qaz və neft qaynaqlarının nəqli iki ölkə əlaqələridir.

İran, Mərkəzi Asiya ilə əlaqə nöqtəsi mövqesindəki Türkmənistan ilə əlaqələrinə xüsusi əhəmiyyət verməkdədir. Tahran rəsmiləri, Türkmənistan üzərindən meydana gətirəcəyi quru və dəmiryolu nəqliyyat şəbəkələriylə SSRI-nin köhnə nəqliyyat şəbəkələrinə baplanaraq, sərhədi olmadıqı Uzbəkistan, Qazaxıstan kimi digər Mərkəzi Asiya ölkələrinə nəqliyyatın təmin edilməsini hədəfləməkdədir. Bu istiqamətdə bir çox layihə həyata keçmiş və ilk olaraq 1996-cı ildə İran-Türkmənistan arasında dəmiryolu şəbəkələri qurulmuşdur. İran, Türkmənistan ilə meydana gətirdiyi bu nəqliyyat şəbəkələriylə tarixi İpək Yolunun yenidən canlandırılması layihəsində əhəmiyyətli üstünlüklər əldə etmişdir. [10 : 84/05/29].

Türkmənistan, təbii qaynaqlarının dünya bazarlarına çatdırılması nöqtəsində Rusiyaya olan asılılığını aradan qaldırma səyləri içində AB, ABŞ, Çin və İran ilə Moskva rəhbərliyini çox narahat etmədən əlaqələr inkişaf etdirmə yollarını axtarmaqdadır.

İran, 16 dekabr 1991- ci il tarixində müstəqilliyini elan edən Qazaxıstan ilə elə həmin il rəsmi əlaqələrini başlatmış və ABŞ-dan sonra bu ölkədə səfirliyini quran ilk ölkələrdən biri olmuşdur. İran, Qazaxıstanın sahib oldupu şimal-cənub nəqliyyat koridorundakı əhəmiyyətli mövqeyi, təbii qaz və neft qaynaqları, Rusiyanın cənuba keçid nöqtəsində əhəmiyyətli bir mövqedə iştirak etməsi əhəmiyyət verməkdədir. İran, Qazaxıstanın birbaşa azıq dənizlərə nəqliyyatı olmamasını və özünün cənub koridorunda bu imkanlara sahib olmasını, iki ölkə arasında nəqliyyat mövzusunun strateji əməkdaşlıq sahəsi olaraq görməkdədir. Qazaxıstan və İran arasında 20 il içində qarlılıqlı bir çox üst səviyyə ziyarət reallaşmış və ticari, iqtisadi, siyasi, mədəni bir çox sahədə onlarla protokol imzalanmışdır. Bu protokolların çoxu, qarlılıqlı yaxın niyyət göstəricisi olaraq qalmış və həyata keçə bilməmişdir. [12 s 213-217].

İran, Mərkəzi Asiya ölkələrinə yönəlmiş ümumi siyasətləri çərçivəsində xüsusi əhəmiyyət verdiyi ECO üzərindən Qazaxıstanın da iştirak edəcəyi çox tərəfli əlaqələri inkişaf etdirmək niyyətindədir.

Bu istiqamətdə İran, ECO- nun qurucu üzvlərindən Türkiyə ilə də Mərkəzi Asiya ölkələrini hədəfləyən və bunun içində Qazaxıstanın da oldupu əməkdaşlıq müddətləri planlamaya çalışmaqdadır. Yenə Astana rəhbərliyi, bölgəsində ən böyük təhdid qaynağı olaraq Çini görməkdə və İranın Çin ilə gərək ikili əlaqələri, gərəkə Mərkəzi Asiyadakı əməkdaşlıq potensiallarını göz qarlısında saxlayaraq Tehranı xarici siyasətində regional bir aktyor olaraq qiymətləndirməkdədir. [13 s 230]

31 Avqust 1991- ci il tarixində müstəqilliyini elan edən Qırpızistan, Mərkəzi Asiyanın şərqində və Çin sərhədində İpək Yolu üzərində coprafi mövqeyi etibarilə bölgəsində dünyanın əhəmiyyətli keçid yollarından birində iştirak etməkdədir. Qırpızistan, geopolitik və geostratejik baxımdan da böyük bir əhəmiyyət ifadə etməkdədir. Çin, Əfqanıstan, İran, Xəzər Hövzəsi və Mərkəzi Asiya neft və təbii qaz qaynaqlarına yaxınlığı baxımından da böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Bu gün Mərkəzi Asiya üzərində müxtəlif siyasətlər inkişaf etdirən regional güclər Rusiya və Çinin yanında Türkiyə, İran, Hindistan, Pakistan, AB və hamısından əhəmiyyətli ABŞ, Qırpızistanın sahib oldupu coprafi mövqeyindən faydalanmaq niyyətindədirlər.

İran, 1991-ci ildə, Qırpızistanın müstəqilliyi ardından bu ölkəni rəsmi olaraq tanıdı və ikili əlaqələrini başlatdı. 1993-cü ildə Qırpızistan prezidenti Əskar Akayevin Tehran görüşü və İran prezidenti Haşimi Rəfsəncani tərəfindən Bişkekə səfəri və iki ölkə arasında əməkdaşlıq protokollarının imzalanması, İran və Qırpızistan arasındakı əlaqələrdə bir dönsə nöqtəsi olmuşdur [12.s 130] Bu illərdən sonra xüsusilə də 1996-cı ildən sonra iki ölkə arasında iqtisadi və ticari əlaqələr sürətlənməkdədir.

2000-ci illərdə Tehranın ev sahibliyi etdiyi ECO yırncarı ЪЫЫ Akayevin təkrar Tehran səfəri, bu səfər əsnasında iki ölkə arasında əməkdaşlıq protokollarının imzalanması, bu ziyarətin ardından bir il sonra İran prezidenti Xatəminin Bışkek ziyarəti iki ölkə əlaqələrinin siyasi və iqtisadi baxımdan inkişafına təkən verdi.

Bışkekdə Xatəmi və Akayev, qarılıqlı olaraq regional sabitlik və təhlükəsizliyə vurpu etmiş və xüsusilə də Xatəmi, İranın bölgəsində ehtiyac duydupu ən əhəmiyyətli vəziyyətin sabitlik və təhlükəsizlik oldupunu ifadə etmişdir.[14: 81/02/09] Tehran rəhbərliyi, Bışkek ilə ikili və çox tərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsini istəməkdədir.[15 s 1]

İran, Mərkəzi Asiyaya yönəlik təhlükəsizlik siyasətlərində daha əvvəl də bəhs etdiyimiz kimi ŞƏT-ə xüsusi bir mənə yükləməkdə və ŞƏT üzvü ölkələrlə əlaqələrinə bu perspektivi də qatmapa çalışmaqdadır.

İranın Orta şərqdən sonra xarici siyasətində inkişaf edən "Şərqə Baxıu" perspektiviylə Mərkəzi Asiya ölkələrinə istiqamətli siyasətlər inkişaf etdirdiyi görülməkdədir. İran, Mərkəzi Asiya ölkələriylə pragmatik xarici əlaqələr inkişaf etdirməyə və mənafelərini ideoloji çərçivələrin xaricində tutmapa çalışmaqdadır.

Nəticə

SSRI-nin dapılmasıyla, İran İslam Respublikası şimal geopolitik istiqamətində meydana gələn böyük dəyişikliyi, bir tərəfdən təhlükəsizlik qayıları səbəbiylə narahatlıqla qarılıayarkən, digər tərəfdən beynəlxalq və regional izolasiyasının qırılmasını təmin edə biləcək yeni meydana gələn Mərkəzi Asiya müstəgil dövlətlərini qarılıadı.

Mərkəzi Asiya ölkələrinin azad sulara xıxıuının olmamasına görə bu ölkələr İranı ən uypun nəqliyyat kanalı hesab edirlər.

İran, təhlükəsizlik və müdafiə məsələlərində Mərkəzi Asiya mövqeyinə böyük əhəmiyyət verir. Bölgə ölkələri ilə balanslı, rəffaff, daxili işlərə müdaxilədən uzaq, əlaqələri inkişaf etdirmə yolunu getməkdədir.

Mərkəzi Asiya mövzusunda xarici güclərin hər cür müdaxiləsinə və bölgəyə nüfuz etmə cəhdlərinə qarılı xıxan Tehran, bu istiqamətdə bölgənin ən böyük iki gücü Rusiya və Çin ilə ortaqlıqlar qurmapa çalışmaqdadır. İran, təhlükəsizlik baxımından bölgədə ŞƏT və ya ECO damı altında özünü daha etibarlı hiss edə biləcəyi bir coprafiya olaraq da əhəmiyyət verməkdədir.

İran əgər öz xarici siyasətində öz mənafelərini qoruya biləcəksə o zaman Orta şərq və Mərkəzi Asyanın ən əhəmiyyətli güclərindən biri olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT:

1-Müsəvi, seyyid Rəsul. "Sülh-e Tacikistan". Mərkəz-e əsnad və xədəmat-e pejoheşi, Teran. 2003. 352 s .

2- Təqəvi Əsl, Seyyid Əta. "Geopolitik-e cədid-e İran əz Qazaxistan ta Gürcistan". Dəftər-e motaleat siyasi və beynəlmiləli, Tehran.1382. 352 s.

3-Vatson. Qreq, Fatemeh Sultaninin tərcüməsi. "Sazmane həkariye Şanghai əmniyyətə İran dər gərne 21. Fəslname-ye mutaleat-e Asiyay mərkəzi və Qafqaz, No 55 ,payız 1385. 205 s.

4- Vosoqi, səid və digəran. Cumhuri-ye İslami-ye İran və tərtibat əmniyyət-e mənəteqi dər Asiyay-e mərkəzi. Fəslname-ye rahbord defai, No32, bahar 1390. 237 s.

5-vilayəti, əli əkbər.nəqıu-e İran dər təhəvvolat-e Tacikistan. Rozname-ye cumhori-ye islami ,1386/06/13.

6-murur-e ruydadhay-e siyasi-e sal-e 2006 dər tacikistan. Xəbərqozari-ye b.b.c .1385/10/07.

- 7-rəvənd-e tosiə-ye rəvabit-e Iran və tacikistan . xəbərqozari-ye İrna. 1386/11/06.
 8- “Tehrandə İslam Kərimovun əziqləmələri” . Xəbərqozari-ye İrna.1382/03/29.
 9- Ofoqhəyə həmkari-ye Iran və Özbəkistan. Rozname-ye itilaat, No23849. 1385/11/26.
 10-Negah-e icmali be rəvabit-e Iran və türkmənistan dər zəmanə riasət cumhuri-ye xatəmi.xəbərqozari-ye İrna,13884/05/29.
 11- Rozname-ye mərdomsalari, No 1591. 1386/05/23.
 12-Sənayi Mehdi . rəvabet-e Iran və Asiyay-e mərkəzi . dəftər-e mutaleat-e siyasi və beynəlmiləli, Tehran. 1390. 352 s.
 13- Alison roy, tərcümə-ye möhəmməd reza dəbiri. əmniyyət dər Asiyay-e mərkəzi. dəftər-e mutaleat-e siyasi və beynəlmiləli, Tehran. 1389 . 376 s.
 14-Təkid-e rəəsay-e cumhur-e Iran və Qırpızistan bər sülh vəsubat-e məntəqə-i. xəbərqozari-ye İrna. 1381/02/09.
 15- əfzəyeyə-e mubadilat-e Iran və Qırpızistan. Rozname-ye əbrar-e iqtisadi. No2687.1386/09/03

САЯД ЭСКАНЛОУ

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ИРАНСКОЙ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

После распада ССР в Центральной Азии зародились пять новых независимых государств. Эти государства состоялись из нижеуказанных: Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Киргизия и Таджикистан. Иран учитывая хрупкость новой геополитической среды созданной в регионе, стал прилагать усилия в направлении приобретения и сохранения стабильности. Государство Центральной Азии имеет богатые запасы нефти и газа, что является главнейшим фактором столкновения государств мира. Иранская Исламская Республика внимательно прослеживает внешнюю политику продвинутую США, Россией, Турцией и Китаем в данном регионе и остается приверженным линии развития сотрудничества с государствами в разных областях

SAYYAD ESKANLOU

GEOPOLITICAL POLICY OF ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN IN CENTRAL ASIA

After the collapse of the Soviet Union ,five new independent states emerged in Central Asia. The states of Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Tajikistan . Iran by taking into account of fragile of new geopolitical environment in the region, began to effort for obtaining stability and preservation of it .rich oil and gas reserves of Central Asian countries was the main factor of world's interest conflict The Islamic Republic of Iran,is closely following foreign policy of the U.S., Russia, Turkey, and China in the region and remains faithful to the line the development of cooperation with the countries of the region in various fields.

Rəyçilər: .t.ü.f.d. V.Mustafayev, t.e.d. İ.Məmmədov

AMEA-nın akad. Ziya Bünyadov adına Şərqsünəşliq İnstitutunun İran tarixi və iqtisadiyyatı şöbəsinin 25 aprel 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №2).